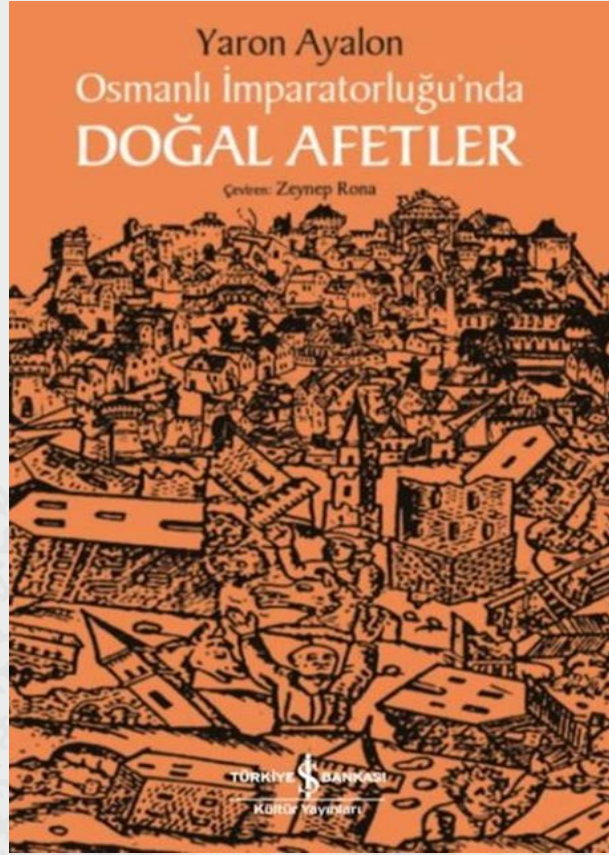

OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA DOĞAL AFETLER

Yaron AYALON (2020). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*. Çev. Zeynep Rona. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yay, ISBN: 9786254051081, 1. Baskı, s. 320.

Hasan Ali CENGİZ*

Ortadoğu, Osmanlılar ve Sefarad Yahudileri üzerine çalışmaları bulunan Yaron Ayalon'un "*Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler*" adlı çalışması Türkiye İş Bankası Kültür Yayınlarından Zeynep Rona'nın çevirisi ile çıktı. Covid 19 salgınıyla felaketlerin anlamını toplumları nasıl etkilediğini yaşayarak öğrendiğimiz bu günlerde yazarın bu çalışması, kuruluşundan itibaren birçok felaketle yüzleşen Osmanlı Devleti'nin söz konusu felaketler karşısında sergilediği tutumu ele almaktadır. Kitap beş bölümden oluşmaktadır: Birinci bölüm "Kara Ölüm ve Osmanlıların Yükselişi" başlığını taşımakta ve vebanın Osmanlı Devleti'nin genişlemesinde önemli rol oynadığını iddia etmektedir (s. 21-62). "Doğal Afetler ve Osmanlı Devleti" başlığını taşıyan ikinci bölümde ise Osmanlı Devleti'nin veba, kıtlık, deprem ve yangınlar gibi doğal felaketler karşısındaki tutumu yer almaktadır (s. 63-112). Üçüncü bölümde ise "Doğal Afetler ve Osmanlı Cemaatleri" başlığıyla doğal felaketlerin ortaya çıkardığı kriz durumlarında cemaatlerin tutumu anlatılmaktadır (s. 113-136). "Bireylerin Felaketlerle Yüzleşmesi" başlığını taşıyan dördüncü bölümde ise felaketlerin yaşanmasından sonra bireylerin tutum ve davranışları ele alınmaktadır (s.137-176). Beşinci ve son bölümde ise "İmparatorluğun Son Döneminde Doğal Afetler" başlığı ile Osmanlı Devleti'nin XIX. ve XX. yüzyıllarda doğal afetlere karşı tutumu anlatılmaktadır (s. 177-216).

* Öğr. Gör. Dr. Trakya Üniversitesi Rektörlüğü Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Bölümü, hasancengiz@trakya.edu.tr, <https://orcid.org/0000-0001-9175-4737>.

Yazar giriş kısmında öncelikle Anadolu coğrafyasında Osmanlı Devleti öncesinde yaşanan doğal felaketlerden bahsetmektedir. Bunun yanında Osmanlı döneminde yaşanan salgın hastalıklardan olan; çiçek, tifüs, frengi ve kolera hakkında bilgi vermektedir. Salgın hastalıklar içerisinde en fazla can alanı “taun” diye bilinen ve kara ölüm olarak da adlandırılan vebanın yayılışına değinmektedir. Burada Anadolu’da yaşanan kıtlıklar nedeniyle beslenemeyen neslin vebaya karşı savunmasız olduğundan söz etmektedir.

Yazar birinci bölümün “Osmanlı Öncesi Müslüman Toplumlarında Doğal Afetler” alt başlığında, Müslümanların veba ile ilk kez Hz. Ömer döneminde karşılaştığı bilgisini vermektedir. Buna göre; Hz. Ömer, ordusuyla birlikte Medine’den Suriye’ye doğru giderken ordu komutanı olan sahabe Ebu Ubeyde’den veba salgını olduğunu öğrenince Medine’ye geri dönme kararı verdi. Hz. Muhammed’in; “Eğer vebanın bir yerde olduğunu duyarsanız oraya yaklaşmayın, ama eğer siz oradayken olursa oradan kaçmaya çalışmayın” sözünü aktaran yazar, Müslümanların vebaya karşı tutumlarını bu söz çerçevesinde belirlediklerini söylemektedir.

Yazar, “Kara Ölüm ve Sonrası ile Avrupa’da Kara Ölüm” alt başlıklarında ise Avrupa ve Orta Doğuda yaşanan veba salgınları tarımda üretimi durma noktasına getirdiği için kıtlıklar başladığını anlatmaktadır. Avrupa’da ilk karantina uygulaması 1374 yılında Milano kentine vebalı yerlerden gelen gemilerin 30 gün limana yanaşmaması şeklinde uygulanmış, daha sonradan bu süre 40 güne çıkarılarak İtalyancadaki kırk anlamına gelen “garanta” dan “karantina” kelimesi türemiştir. Bu dönemde Avrupa’da veba salgınına karşı şehirlerin temizliği, mezarlıkların şehir dışına çıkarılması gibi bir dizi tedbir alınmıştır. Ayalon, aynı dönemde Doğu toplumunda ise karantina uygulaması ve şehirlerin temizliği gibi konularda adımlar atılmadığını belirterek örneklerle Batı ve Doğu toplumlarını karşılaştırmıştır.

Y. Ayalon, birinci bölümün “Kara Ölüm ve Osmanlıların Yükselişi” ismini taşıyan diğer alt başlıklarda ise Osmanlıları Rumeli’ye geçişini kolaylaştıran sebeplerden birinin Gelibolu depremi olduğunu, Bizans’ta yoğun olarak yaşanan vebanın yine Osmanlı Devleti’nin ilerleyişini kolaylaştırdığını dile getirmektedir. Aynı dönemde Osmanlı Devleti’nin vebadan az etkilenmemesinin sebeplerini ise göçebe bir toplum olup, dağınık yaşaması ve sürekli hareket etmesi olarak açıklamaktadır. Vebanın kıyıya yanaşan gemilerdeki farelerden yayıldığını, erken dönem Osmanlı Devleti’nin kıyı şehrinin olmamasının vebanın yayılmasını azaltan bir diğer faktör olduğunu, kıyı bölgesinde kurulan Menteşe, Aydınogulları, Karesi gibi diğer Türk Beyliklerinin vebadan daha çok etkilendiğini belirtmektedir.

Birinci bölümün “Çoğulculuk ve Toplumsal Refah” alt başlığında ise Osmanlı’nın yeni fethettiği Rumeli topraklarındaki halkla bütünleşme çabasında, hayırseverliğin önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Bunun yanında Osmanlıların veba salgını ile temizlik arasında XVIII. yüzyıla kadar tam bir bağlantı kuramasa da İstanbul başta olmak üzere şehir temizliklerine önem verdiğini anlatmaktadır. XVI. yüzyıldan itibaren zaman zaman karantina uyguladıklarını, XVII. yüzyılda ise İstanbul’a gelen yabancıları şehrin dışında bir yerde beklettiklerini, XVIII. yüzyılda ise Çanakkale boğazı kıyılarında “tehafluzhane” diye bilinen evler yaparak İstanbul’a gidecek gemi mürettebatının buralarda gözetim altında tutulup sonrasında izin verildiği bilgisini vermektedir.

Ayalon, “Doğal Afetler ve Osmanlı Devleti” başlıklı ikinci bölümde Osmanlı Devleti’nin afetlerden sonra yardım yaparken din farkı gözetmeksizin bütün tebaaya eşit davranıldığından bahsetmektedir. Bu bölümde “Kıtlıklar ve Veba Salgını” isimli diğer alt başlıkta ise yaşanan kıtlıkların vebayı, vebanın da kıtlıkları tetiklediğini ve tarihte bunların birbirini tetikleyen olgular olduğunu farklı örnekler vererek açıklamaktadır. Osmanlı merkez yönetimi gerekse

yerel yönetimlerin yiyecek tedariki konusunda hassas olduğunu, fiyat istikrarını sağlamak için önlemler alınmasına rağmen kıtlıkların yaşandığını örnekler vererek anlatmıştır. Yazar, Anadolu’da yaşanan Celali isyanlarının da temelinde kıtlıklar olduğundan bahsetmektedir.

Osmanlı Devleti, vebadan korunmak için şehir temizliklerine önem verdiği gibi XVI. yüzyılda çöplerin atılacağı özel yerler belirlemiş, mezbaha ve tabakhane gibi salgın hastalıklara davetiye çıkaran yerleri sur dışına çıkarmıştır. Osmanlı Devleti, XVII. yüzyıldan itibaren kıtlıkla mücadele programı uygulamaya başlamıştır. Osmanlı yönetimi, bu program çerçevesinde salgın hastalıklar nedeniyle köylerin boşalmasının önüne geçmeye çalışmıştır. Salgınlar esnasında yaşanan kıtlıklarla mücadele edilebilmesi için merkezden yardım yapıldığı gibi daha çok ödenmesi gereken vergilerde indireme gidilmiştir. Ayalon, yapılan bu vergi indirimlerinin din ve mezhep farkı gözetmeksizin herkese uygulandığını örnekler vererek anlatmaktadır.

Yazar, Osmanlı Devleti’nde ilk dönemlere göre XV-XVI. yüzyıllarda artık vebanın bulaşıcılığının kabullenilip salgın bölgelerinden kaçılabilmesiyle ilgili görüşlerin ortaya çıktığını Fıkıh âlimi Taşköprüzade Ahmed’in ve Şeyhülislam Ebusuud Efendi’nin görüşleri ile açıklamaktadır. Taşköprüzade, belirli koşullar altında vebanın yayıldığı alanların terk edilmesini öğütlerken, Ebusuud Efendi de benzer görüşleri dile getirmiştir. Osmanlı Devleti’nin salgınlar karşısında karantinayı kısmen uygulasa da ticareti durduracağı ve kıtlık yaşanacağı gibi kaygılardan dolayı pek uygulamadığını dile getirmektedir.

İkinci bölümün “Depremler ve Yangınlar” alt başlığında ise Osmanlı Devleti’nin yangınları önlemek için bazı nizamnameler çıkardığını, tütün ve kahve içimini yasakladığını, bu yasaklar çerçevesinde bazı kahvehanelerin yıkıldığınıyla ilgili örnekler verilmektedir. Osmanlı Devleti’nde depremlerden dolayı İstanbul ve çevresindeki şehirlerde daha çok ahşap yapılar olduğunu, Arap coğrafyasında ise taş ve toprak yapıların daha ağırlıklı olduğunu, bundan dolayı da İstanbul ve çevresindeki şehirlerde yangınların daha sık görüldüğü bilgisini vermektedir. Yazar, depremlerden sonra da salgınlarda olduğu gibi din ayrımı gözetmeksizin vergi indirimleri yaptığını örneklerle anlatmaktadır.

Yazar, 1660 yılındaki İstanbul yangınından sonra Eminönü bölgesindeki Yahudilerin başka bölgeye taşınarak bu bölgede yeniden bir yapılaşmaya gidildiği, Yeni Camii ve külliye inşaa edilerek Müslüman bölgesi oluşturulduğu bilgisini vermektedir. Ayalon, bu olayın Osmanlı Devleti’nde ender görülen bir olay olduğunu, bunun Kadızadeler hareketinden kaynaklandığını, genellenmemesi gerektiğini vurgulamıştır.

Depremlerden sonra ilk onarılan yerler, kamu yapıları, değirmen ve vakıf yapılarıdır. Yazar, depremlerden sonra Gayrimüslimlere ait yapıların özel alan statüsünde kabul edilip onarılmadığını, Osmanlı Devleti’nde özel mülkiyetlerin tamiri aile, cemaat ya da komşuların görevleri arasında olduğu bilgisini vermektedir. Lakin Osmanlı Devleti’nde zarar gören Müslüman yapıların onarımlarının vakıflar yoluyla yapıldığını, onarım maliyetlerinin de çoğunlukla vakıfların bütçelerinden karşılandığı unutulmamalıdır.

Yazar, ikinci bölümün “Kentsel Planlama ve Yeni Fırsatlar” alt başlığında ise Avrupa’da deprem ve yangın gibi doğal felaketlerden sonra şehirlerin yeniden düzenlendiğini söylemektedir. Bu bağlamda Londra ve Lizbon örneklerini vermektedir. 1666 Londra yangını ve 1755 Lizbon depreminden sonra bu iki şehir yeniden planlanarak inşa edilmiştir. Ayalon, aynı tarihlerde Osmanlı Devleti’nde ise deprem ve yangınlardan sonra şehir planlarında bir değişim yapılmadan eski planlar üzerinden onarımların yapıldığından bahsederek Osmanlı Devleti ile Avrupa’daki uygulamaları karşılaştırmıştır.

Yazar, “Doğal Afetler ve Osmanlı Cemaatleri” başlığını taşıyan üçüncü bölümde ise Osmanlı Devleti’nde cemaat yapıları hakkında bilgi vermektedir. Hristiyan ve Yahudilerde yardımlaşmanın cemaatler vasıtasıyla olduğunu, bu cemaatlerin kendi vatandaşlarının ihtiyaçlarını gidermek için yardımlar topladığını söylemektedir. Ayalon, bu cemaatlerin üyelerine yardımda bulunabilmek için vakıflar kurduklarını ve kurulan bu vakıfların şer‘i sicil defterine kaydedildiğini belirtmektedir. Yazar, doğal felaketler sonrası yaşanan kriz anında cemaat üyelerinin paralarını ellerinde tutmak için yeni yardımlara pek yanaşmadıklarını, cemaatlerin kasalarında yardım paraları bitince başka yerlerden para aktarım yoluna gittiklerini bu da yetmeyince kilise ve sinagoglardaki değerli eşyaların böyle dönemlerde satılarak krizlerin aşılmasına çalışıldığını söylemektedir. Ortadoğu coğrafyasında etkin olan bazı İngiliz şirketlerinin kriz anında Hristiyanlara yardım yaptığını bu yardımlardan Yahudi toplumunun pek faydalandırılmadığını iddia etmektedir.

Ayalon, “Bireylerin Felaketlerle Yüzleşmesi” başlığını taşıyan dördüncü bölümde ise farklı din ve mezheplerin doğal felaketlere bakışlarını farklı yazarların görüşlerini vererek ortaya koymuştur. Osmanlı Devleti’nde farklı din ve mezheplere mensup olan vatandaşlardan salgınlar karşısında yaşadıkları yerleri terk edenlerin daha çok şehir dışında yaşama imkânları olan zengin kesimin olduğunu belirtmektedir. Yazar, ekonomi ile salgınlar ve kıtlık arasında bağlantı kurarak gelir seviyesi düşük olanların beslenemedikleri için salgına yakalanma ihtimallerinin yüksek olduğunu, salgın dönemlerinde de yine ekonomik gücü iyi olanların şehirleri terk ettiklerini, fakirlerin ise böyle bir imkânlarının olmadığını dile getirmektedir. Günümüzde yaşanan Covid 19 salgını Ayalon’un bu tespitlerinin hala geçerli olduğunu göstermiştir.

Yazar, ayrıca bu bölümde felaketler karşısında insanların psikolojik ve biyolojik durumlarını ortaya koymaya çalışmıştır. Burada salgınlardan dolayı ölüm tehdidi altında olan insanların saldırganlık veya fiziksel güvenliğini sağlama dürtüsünden çok başkalarıyla birlikte olma gereksinimine ihtiyaç duyduklarını belirtmektedir. Bundan dolayı insanların bu gibi durumlarda bilmedikleri yerlere gitme yerine daha çok tanıdıkları, dolayısıyla güvendikleri yerlerde kalmayı tercih ettiklerini söylemektedir.

Ayalon, “İmparatorluğun Son Döneminde Doğal Afetler” başlığıyla beşinci ve son bölümde ise Osmanlı Devleti’nin XIX-XX. yüzyılda afetlere bakış açısındaki değişimi işlemiştir. XIX. yüzyıla kadar salgınlar karşısında belirli bölgelerde kısmen karantina uygulayan Osmanlı Devleti’nin 1838 yılında Osmanlı Karantina Meclisi’ni kurduğunu ve böylece daha kapsamlı karantina uygulamaları yapıldığından bahsetmektedir. Yazar, bu dönemde Osmanlı Devleti’nin uyguladığı karantina uygulamalarını gümrük gibi kullandığını, bunun da ticareti yavaşlattığından dolayı zaman zaman uluslararası sorun hale geldiğini örnekler vererek anlatmaktadır. Ayalon, Osmanlı Devleti’nde 1850 yılından itibaren de vebanın insandan insana bulaşma olmadığı görülüp, hastalık taşıyan unsurlarla teması azaltacak, temiz çevre kavramının ön plana çıktığını söylemektedir.

Ayalon, bu bölümdeki “Kent planlaması” alt başlığı altında ise XIX. Yüzyılda Osmanlı devletinde deprem ve yangınlar sonrası yapılaşmadaki değişimi anlatmaktadır. 1855 yılında Bursa’da yaşanan iki deprem ve arkasından çıkan yangın sonrası Mithat ve Ahmed Vefik Paşaları öncülüğünde şehrin yeniden imarı örneğinden yola çıkarak Osmanlı Devleti’nde afetler sonrası yapılaşmadaki değişimi ortaya koymaktadır. Bursa’da yaşanan bu onarım sırasında devletin daha önceki yüzyıllarda özel mülkiyet olarak değerlendirip onarımlarını yapmadığı farklı dinlere ait yapıları da tamir ettiğini belirterek bu konuda da ortaya çıkan yeni durumdan da bahsetmektedir.

Yazar, yine bu bölümde yer alan “Doğal Afetler ve İmparatorluğun Sonu” isimli diğer alt başlığında ise Osmanlı İmparatorluğu’nun son yüzyıllarda salgın, deprem, yangın ve kıtlık gibi doğal felaketlerden çok etkilendiğini bunların tam olarak yaralarını saramadan Birinci Dünya Savaşı’na girdiğini, bu nedenden dolayı da savaşta zor anlar yaşadığını belirtmektedir. Ayalon, Osmanlı Devleti, savaşa girmeseydi dahi yaşadığı bu felaketlerin etkisinden dolayı yıkılmasının kaçınılmaz olduğunu, felaketlerin etkisiyle yükselen Osmanlı’nın yine felaketlerin etkisiyle yıkıldığını iddia etmektedir.

Ayalon’un “Osmanlı İmparatorluğu’nda Doğal Afetler” isimli çalışması, Osmanlı Arşivi, İngiliz Arşivi ve Yahudi kaynaklarının yanında konuyla ilgili pek çok eserden istifade edilerek yazılmıştır. Felaketlerin Osmanlı Devleti’nin yükselmesi ve çöküşündeki etkisini ortaya koyan çalışma, Osmanlı coğrafyasında yaşanan felaketler kronolojisinden öte yaşanan felaket örnekleri üzerinden bu felaketlerin devlet ve toplum üzerindeki etkisini ortaya koymuştur. Farklı görüşlere de yer vererek bunlar içerisinde doğru ve mantıklı olanı ön plana çıkarmaya çalışmıştır. Sonuç olarak eserin; klasik bir tarih bakışından öte diğer disiplinlerle de ortak hareket ederek devlet bünyesindeki farklı dinlerin felakete bakışını ve felaketlerin insan psikolojisi üzerinde oluşturduğu etkileri ortaya koyması açısından önemli bir çalışma olduğunu söyleyebiliriz.